

Prof. UŁ dr hab. Grzegorz Michalski
Katedra Historii Wychowania i Pedagogiki
Uniwersytet Łódzki

RECENZJA

**rozprawy doktorskiej mgr Barbary Żakowskiej na temat:
„Niepubliczne szkoły podstawowe w Szczecinie w latach 1989-2014”,
Szczecin 2018, ss. 330
napisanej pod kierunkiem prof. US dr hab. Elżbiety Magiery**

Problemy związane z dziejami oświaty po 1989 r. rzadko bywają przedmiotem zainteresowań historyków wychowania, pomimo że od tego czasu minęło już ponad ćwierć wieku. Warto zauważyć, że jest to na tyle jeszcze nieodległa przeszłość, że powinno się z rozsądnym pośpiechem stawiać wobec niej pytania badawcze, ponieważ dążąc do udzielenia na nie odpowiedzi można nie tylko wykorzystać istniejące i jeszcze zachowywane dokumenty źródłowe, ale także sięgnąć, co jest niezwykle ważne i wartościowe poznawczo, do pamięci bezpośrednich uczestników i doświadczeń świadków tych wydarzeń. Jestem niemal pewien, że taką supozycją kierowała się mgr Barbara Żakowska, decydując się na tematykę rozprawy doktorskiej i w ślad za tym podejmując nie zawsze łatwe i obciążone wieloma znakami zapytania poszukiwania kwerendalne dotyczące niepublicznych szkół podstawowych w sytuacji zmiany i budowy demokratycznego ustroju politycznego w Polsce. Świadomie rezygnując z badań obejmujących w tym zakresie cały kraj, co byłoby trudne i niemal niewykonalne, Doktorantka słusznie zdecydowała się na tzw. regionalistykę historyczną, zawężając kompetentnie i zgodnie z zasadami metodologii przedmiot swoich dociekań do terenu Szczecina. Dzięki temu posunięciu przygotowała unikalne dla historiografii oświatowo-pedagogicznej studium typu monograficznego, które ukazuje na szerokim tle uwarunkowań politycznych, gospodarczych i społeczno-kulturowych proces odradzania się i rozwoju w tym mieście niepaństwowego szkolnictwa pierwszego szczebla (s. 14).

W przygotowaniu rozprawy doktorskiej B. Żakowska wykorzystwała bogatą i zróżnicowaną bazę materiałową, o czym świadczy nie tylko jej obszerna treść, ale także zamieszczone zapisy we właściwie ustrukturalizowanej bibliografii oraz liczne i rozbudowane

odwołania do źródeł i opracowań, których łącznie jest prawie dziewięćset. Po pierwsze, zgromadziła wiedzę z przeprowadzonych kwerend w Archiwum Wydziału Oświaty Urzędu Miasta Szczecin, Archiwum Biura Rady Miasta Szczecin, Archiwum Zachodniopomorskiego Kuratorium Oświaty w Szczecinie, Archiwum Euroregionu Pomerania Polsko-Niemieckiej Współpracy Młodzieży, jedenastu archiwów niepublicznych szkół podstawowych w Szczecinie, Archiwum Gimnazjum nr 46 w Szczecinie, Archiwum XIII Liceum Ogólnokształcącego w Szczecinie. Po drugie, sięgnęła do niezbędnych źródeł drukowanych: aktów prawnych (ustaw, rozporządzeń ministerialnych i zarządzeń Prezydenta miasta Szczecina), zeszytów „Biblioteczki Reformy”, wydawanej przez Ministerstwo Edukacji Narodowej w latach 1999-2001, opracowań statystycznych, raportów o stanie miasta Szczecin, sprawozdań z działalności Zarządu Miasta, raportów Okręgowej Komisji Egzaminacyjnej w Poznaniu, programów rządowych („Bezpieczna i przyjazna szkoła”, „Zero tolerancji dla przemocy w szkole”), programu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji „Bezpieczna Polska – Edukacja dla Bezpieczeństwa”. Po trzecie, pozyskała materiał badawczy z tzw. źródeł wywołanych (wywiady z dziewiętnastoma osobami: inicjatorami tworzenia szkół niepublicznych, dyrektorami i nauczycielami szczecińskich szkół niepublicznych, pracownikami Wydziału Oświaty Urzędu Miasta w Szczecinie oraz Zachodniopomorskiego Kuratorium Oświaty). Po czwarte, skorzystała z dziesiątków opracowań (prac zwartych i artykułów z czasopism, które z jednej strony dotyczyły bezpośrednio problematyki szkolnictwa niepublicznego, z drugiej – szeroko pojętego historycznego kontekstu uwarunkowań funkcjonowania szkolnictwa w Polsce, szczególnie w okresie po 1989 r. Po piąte, sięgnęła również do zasobów internetowych, pozyskując z tego źródła niezbędne dane na temat różnych aspektów działalności niepublicznych szkół podstawowych w Szczecinie.

Praca doktorska B. Żakowskiej składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów, zakończenia – w moim przekonaniu niesłusznie nazwanym uwagami końcowymi, ponieważ – jak sama Autorka napisała na stronie 5. wstępu zawarła w nich „podsumowanie i wnioski wypływające z przeprowadzonych badań oraz postulaty badawcze wobec niepublicznych szkół podstawowych w Szczecinie” – bibliografii, spisu tabel, spisu rycin oraz streszczeń w języku polskim i angielskim. Całość liczy 330 stron, w tym „Wstęp” – stron 2, rozdział I zatytułowany „Metodologiczne podstawy badań” – stron 32, rozdział II „Tradycje i rozwój szkolnictwa niepublicznego w Polsce” – stron 33, rozdział III „Rozwój organizacyjny niepublicznego szkolnictwa podstawowego w Szczecinie w latach 1989-2014” – stron 63, rozdział IV „Działalność dydaktyczna niepublicznych szkół podstawowych w Szczecinie

w latach 1989-2014” – stron 51, rozdział V „Działalność wychowawcza i opiekuńcza niepublicznych szkół podstawowych w Szczecinie w latach 1989-2014” – stron 46, rozdział VI „Współpraca niepublicznych szkół podstawowych w Szczecinie ze środowiskiem lokalnym w latach 1989-2014” – stron 45, „Uwagi końcowe” – stron 8, bibliografia – stron 29.

O ile ogólny projekt ustrukturalizowania treści w ocenianej rozprawie doktorskiej jest prawidłowy, o tyle poważne wątpliwości wzbudza wprowadzony do niego rozdział I pt. „Metodologiczne podstawy badań”. Przypuszczam, że powody jego zamieszczenia wynikają z gorsetu wewnętrznych uregulowań w szczecińskiej Uczelni i niekoniecznie były zamysłem Doktorantki i Jej doświadczonej naukowo Promotorki, która należy do grupy czołowych i uznanych badaczy w środowisku polskich historyków wychowania i ma pełną świadomość, że w tej subdyscyplinie pedagogicznej, niezależnie, czy są to opracowania awansowe, czy też utwory niezwiązane z tego typu postępowaniami, nie wyodrębnia się w nich oddzielnych rozdziałów metodologicznych, prezentujących koncepcję badawczą, ponieważ przyjmuje się, i to nie tylko zwyczajowo, że najlepszym miejscem na jej zamieszczenie jest wstęp, w którym przede wszystkim uzasadnia się krytycznie w kontekście dotychczasowego piśmiennictwa historiograficznego potrzebę podjęcia danej tematyki badawczej, określa się przedmiot i zakres chronologiczny zainteresowań eksploracyjnych, formułuje się problemy badawcze, charakteryzuje się zgromadzony materiał źródłowy, podkreślając, jakie występują w nim luki informacyjne, wskazuje się, lecz nie opisuje się, na zastosowane metody poszukiwań źródłowych oraz opracowania materiału badawczego, a także syntetycznie przedstawia się zawartość poszczególnych rozdziałów.

W moim przekonaniu rezygnacja z rozdziału „Metodologiczne podstawy badań” i przeniesienie do wstępu wyłącznie tych kategorii treści, o których wspomniałem powyżej, zdecydowanie podniosłoby wartość merytoryczną całej rozprawy doktorskiej. Przyjęcie bowiem takiego rozwiązania zmusiłoby Doktorantkę do bardziej rzeczowej naukowo formy narracji i usunięcia z niej tych rozważań, które są absolutnie zbędne, bo przypominają odpowiedzi na pytania zadane studentowi zaliczającemu podstawowy kurs metodologii badań pedagogicznych oraz pedagogiki szkolnej. Mam tutaj na myśli obszerne fragmenty, które dotyczą przedmiotu badań w pedagogice w ujęciu Beaty Przyborowskiej i Teresy Hejnickiej-Bezwińskiej (s. 12), definiowania celów badań w pedagogice przez Stefana Kunowskiego, Krzysztofa Rubachę, Tadeusza Pilcha, Teresę Bauman, Janusza Gniteckiego (s. 13-14), wyjaśnień Władysława Zaczyńskiego, Stanisława Palki, Stefana Nowaka, T. Pilcha i T. Bauman, Mieczysława Łobockiego na temat pojęcia i rodzajów problemów badawczych

(s. 14-15), pojmowania przez socjologów i pedagogów szkoły jako organizacji społecznej lub jako instytucji (16-18), tłumaczenia, na czym polega działalność dydaktyczna, wychowawcza i opiekuńcza placówek szkolnych (s. 18- 24).

Pomijając powyższe uwagi, które nie mają charakteru napominania kogokolwiek, lecz wpisują się w szerszą dyskusję na temat konieczności akceptacji różnorodności typów prac awansowych w zależności od swoistości rozstrzygnięć w danej subdyscyplinie pedagogicznej, należy stwierdzić, że pięć kolejnych rozdziałów stanowi merytorycznie zamkniętą całość, która została przygotowana zgodnie ze standardami metodologicznymi obowiązującymi we współczesnej historii wychowania. Konstruując swoją monografię, Doktorantka słusznie zastosowała układ problemowo-chronologiczny, który znalazł swoje odzwierciedlenie nie tylko w czytelnym zatytułowaniu poszczególnych rozdziałów, ale także w zaprojektowaniu każdego z nich pod kątem zawartości merytorycznej. Starannie przygotowany rozdział pt. „Tradycje i rozwój szkolnictwa niepublicznego w Polsce” jest minimonografią i stanowi interesujący rodzaj wprowadzenia do właściwej problematyki pracy. Z jednej strony syntetycznie ukazano w nim funkcjonowanie szkolnictwa prywatnego na ziemiach polskich pod zaborami, w okresie międzywojennym, w latach drugiej wojny światowej, a także w czasach Polski Ludowej, z drugiej natomiast – nie bez racji skoncentrowano uwagę na uwarunkowaniach politycznych, prawnych, gospodarczych i społecznych tworzenia w Polsce szkolnictwa niepublicznego po transformacji ustrojowej w 1989 r.

Do najważniejszych z punktu widzenia oryginalności osiągnięcia naukowego Doktorantki należą cztery następne rozdziały, w których w logicznie uporządkowany sposób zaprezentowała wyniki kilkuletnich kwerend archiwalnych, studiów nad źródłami drukowanymi oraz analiz danych pozyskanych dzięki wywiadam z pomysłodawcami szkół niepublicznych, ich dyrektorami i nauczycielami oraz pracownikami instytucji samorządowych i państwowych rejestrujących, nadzorujących i kontrolujących placówki oświatowe na świadomie wybranym wycinku administracyjnym kraju. W pierwszym z nich w sześciu podrozdziałach przedstawiła lokalne realia, w jakich tworzono niepubliczne szkoły podstawowe oraz zobrazowała przebieg ich rozwoju, zaprezentowała szczegółowo ogół szkół tego typu na terenie Szczecina, scharakteryzowała infrastrukturę, ustaliła wszystkie źródła finansowania działalności, zidentyfikowała dyrektorów i opisała kadrę nauczającą oraz zanalizowała jej obowiązki w zależności od oczekiwań zawartych w statutach autorstwa organów prowadzących te instytucje, odtworzyła zasady rekrutacji uczniów do wszystkich szkół niepublicznych w Szczecinie oraz podała dane statystyczne dotyczące ich liczby z podziałem na poszczególne lata badanego okresu.

Działalność dydaktyczna, wychowawcza i opiekuńcza oraz współpraca ze środowiskiem lokalnym niepublicznych szkół podstawowych w Szczecinie została zreferowana przez Doktorantkę w trzech następujących po sobie rozdziałach. W pierwszym z nich zaprezentowała szkolne plany nauczania, wykazując, że w większości placówek zwiększono wymiar obowiązkowych godzin dydaktycznych, które przeznaczano na rozszerzenie kształcenia z niektórych przedmiotów, na przykład z języka polskiego, historii przyrody, języka obcego, matematyki, wychowania fizycznego (s. 150). Wzorowo przedstawiła wewnątrzszkolne systemy oceniania oraz ukazała różnorodność stosowanych rozwiązań dydaktycznych, na przykład zastąpienie podręczników i zeszytów tabletami, organizację kształcenia według planu daltońskiego, wykorzystanie elementów pedagogiki Marii Montessori, organizowanie wycieczek edukacyjnych, wdrażanie indywidualnych toków nauczania. Przeprowadzając szczegółową analizę wyników sprawdzianów po szóstej klasie, sformułowała następujący wniosek: „...średni wynik uczniów niepublicznych szkół podstawowych w Szczecinie był wyższy lub znacząco wyższy niż średni wynik uzyskany przez uczniów szkół publicznych w Szczecinie” (s. 162). Zastanawiając się nad przyczynami takiego stanu rzeczy, wyodrębniła kilka czynników, które mogły o nim zadecydować, między innymi wskazała na stałe przestrzeganie w szkołach niepublicznych zasady indywidualizacji pracy z uczniem trudnym w nauce oraz z uczniem wybitnie uzdolnionym, zwiększoną liczbę godzin z wybranych zajęć edukacyjnych, stosowanie aktywizujących metod nauczania, szeroką ofertę zajęć pozalekcyjnych. Podniosła także problem licznego udziału uczniów niepublicznych szkół podstawowych w konkursach przedmiotowych, ogłaszanych przez władze kuratorskie i inne podmioty.

Efekty dociekań źródłowych dotyczących działalności wychowawczej i opiekuńczej niepublicznych szkół podstawowych w Szczecinie znalazły swoje miejsce w osobnym rozdziale, w którym Autorka bez zarzutu i interesująco zrekonstruowała realizowane w tej dziedzinie programy, koncentrując uwagę przede wszystkim na samorządnej aktywności uczniów, organizacji uroczystości i imprez szkolnych, pielęgnowaniu tradycji szkolnych, a także wykonywaniu różnorodnych zadań związanych działaniami profilaktycznymi.

W ostatnim rozdziale mgr B. Żakowska uczyniła przedmiotem narracji współpracę niepublicznych szkół podstawowych w Szczecinie z otoczeniem zewnętrznym. Zajmując przesyłała, jaki był jej zakres na przestrzeni 25 lat i jak układały się w tym czasie relacje szkół z rodzicami uczniów. O tym, że pierwsze lata wypracowywania wspólnotowości działań obu środowisk nie należały do łatwych, zaświadcza przytoczona wypowiedź współzałożycielki i matki trójki uczniów jednej ze szkół: „Pragnienia rodziców były bardziej

złożone i niesłychanie zróżnicowane. Dyskusje na ten temat wspominam jako ważny etap rozwoju naszej szkoły, ale także wielką uciążliwość, przed którą nie można było uciec. Czasem stawało się to nawet dość koszmarnym przeżyciem, bo oponenti obrażali się, ponosiły ich emocje, każdy chciał mieć głos decydujący w sprawie metod wychowawczych wobec dzieci” (s. 241-242).

Rozprawę doktorską mgr Barbary Żakowskiej zamyka część, którą Autorka zatytułowała „Uwagi końcowe”. Zawarła w niej podsumowanie badań nad niepublicznym szkolnictwem podstawowym w Szczecinie oraz przedstawiła wynikające z nich wnioski, a także postawiła siedem postulatów, których realizacja – Jej zdaniem – umożliwiłaby podwyższenie jakości funkcjonowania badanych szkół.

Nie wnikając dalej w szczegóły, które dla oceny całości rozprawy doktorskiej mgr Barbary Żakowskiej nie przedstawiają większego znaczenia, z pełnym przekonaniem muszę stwierdzić, że dzięki zrealizowaniu przez Doktorantkę postawionych zadań badawczych, historiografia oświatowo-pedagogiczna została wzbogacona o nieznane dotąd fakty i wydarzenia dotyczące niepublicznego szkolnictwa podstawowego w Polsce. W tym znaczeniu rozprawa doktorska jest oryginalna i spełnia tym samym kryteria stawiane tego typu pracom awansowym w art. 13. ustawy o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z 14 marca 2003 r. z późn. zm. Z pełnym przekonaniem wnioskuję, aby mgr Barbarę Żakowską dopuścić do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Łódź, dnia 7 maja 2018 r.

Prof. UŁ dr hab. Grzegorz Michalski